

Auke van der Woud, *Het landschap, de mensen. Nederland 1850-1940* (Prometheus; Amsterdam, 2020), 448 p., ill., € 29,99 ISBN 9789044645934

Een 'leeg' land wordt 'nuttig' gemaakt

Met *Het landschap, de mensen* zet Auke van der Woud, emeritus hoogleraar architectuur- en stedenbouwgeschiedenis, een geschiedenis neer van het Nederlandse landschap tussen 1850 en 1940. Het eerste deel sluit qua tijdperiode en thematiek direct aan op zijn boek *Het lege land* uit 1987. Van der Woud roept een beeld op van een 'leeg' land, waarin nog onmetelijke gebieden 'wilde natuur' waren en reizigers urenlang onderweg konden zijn door een volkomen verlaten, troosteloos landschap. Na 1850 werd dit lege land 'gevuld'. Van der Woud laat in vier grote delen ('Nuttig maken', 'Ontwortelen', 'Ontwateren' en 'Intensiveren') zien hoe Nederlanders aan de slag gingen om hun land te veranderen. In de nieuwe liberale samenleving maakte gezapige stagnatie plaats voor creatieve ondernemingsgeest, een kapitalistisch 'nuttigheidsdenken' en het streven naar een efficiënt en 'rationeel' gebruik van het Nederlandse land. De nadruk ligt op dat discursieve niveau.

Is het geen bepalend kenmerk van de geschiedenis van Nederland dat niet de natuur, maar de mensen zélf hun landschap vormgaven? Van der Woud problematiseert het beeld van de strijd tegen het water als een basiskarakter van het 'Nederlands volkskarakter' (p. 157-167). Hij gaat uiteraard ook in op het canonieke Nederland polderland, met de verhalen over dijkenbouw, inpolderingen en droogmakerijen. Maar de eerste 200 pagina's gaan juist over dat 'andere' Nederland: de oostelijke helft, boven zeeniveau. Ook hier werden uitgestrekte heidevelden en zandgronden in de periode 1850-1940 op grote schaal 'nuttig' gemaakt voor productieve vormen van landbouw. Een heldenrol was

weggelegd voor de Nederlandsche Heide- maatschappij. Het boek vormt aldus een zeer wenselijke rehabilitatie van 'het oosten' in de landschapsgeschiedenis van Nederland.

Van der Woud maakt gebruik van een indrukwekkende collectie aan primaire bronnen en geeft daarmee een zeer overtuigend beeld van de nieuwe tijdgeest en de opkomst van het nuttigheidsdenken met betrekking tot het land. In deze bronnen verwijzen wetenschappers, ingenieurs en overheidsambtenaren herhaaldelijk naar de landbouw in grote delen van Nederland als 'achterlijk', onproductief en gebaseerd op traditie en bijgeloof. Daarmee stellen ze impliciet dat de moderne ontwikkelde landbouwsector in het 'westen', Noord- en Zuid-Holland, gebaseerd op economische rationaliteit en wetenschappelijke kennis de standaard zet, en het 'oosten' daarop 'achterloopt'. Vertegenwoordigers van het 'traditionele' 'boerenverstand' (p. 337) komen zelf niet aan het woord. Ondanks enkele tegenvoorbeelden concludeert Van der Woud dat de 'Nederlandse volksaard' na 1900 radicaal veranderde volgens het West-Nederlandse ideaal van een productief, rationeel en onberispelijk ingericht landschap (p. 166). Waar blijft dan het 'eigen' verhaal van het oosten van Nederland?

De keerzijde van het intensieve gebruik van primaire bronnen is dat Van der Woud bijna nergens teruggrijpt naar de secundaire literatuur of naar het lopende historiografische debat over aspecten van zijn verhaal. Wellicht als gevolg daarvan komen soms een paar pijnlijke feitelijke fouten voor, bijvoorbeeld in de passages over de natuurbeschermingsbeweging. Zo zou de

Heidemaatschappij lid zijn van de Contact-Commissie inzake Natuurbescherming (p. 110). Dat lidmaatschap kwam er pas in 1940/41. Storender is de opmerking dat Jac. P. Thijsse in 1946 met voldoening vaststelde dat de Nederlandse regering rekening hield met de belangen van de natuurbescherming (p. 109). Thijsse was echter al in januari 1945 overleden en het geciteerde boek werd pas na zijn dood uitgegeven. Over welke regering had hij het dan? Dat is een gevoelig punt, maar Van der Woud gaat hier niet verder op in.

Ook in andere hoofdstukken ontbreekt een stukje *voice-over* van de auteur om de prachtige citaten in te kaderen of van een kritische noot te voorzien. Volgens zijn liberale bronnen bijvoorbeeld verstikte de almacht van de staat vóór 1848 elk kapitalistisch initiatief (p. 54). Maar vanaf 1900 sprongen staatsdiensten zoals het Staatsbosbeheer, de Dienst der Zuiderzeewerken en de Cultuurtechnische Dienst bij omdat privé-initiatieven het 'nuttig maken' van het Nederlandse landschap niet meer alleen af konden (p. 136). Waarom wordt deze toenemende rol van de staat hier wel positief beoordeeld? Ook was het wenselijk geweest als Van der Woud consequenter de gevolgen van sommige ingrepen in het landschap naar de toekomst toe had uitgelicht. Hij beschrijft bijvoorbeeld dat boeren in het oosten van Nederland zich verzetten tegen de ontwatering van beekdalen en moerassen.

Achteraf, met in het achterhoofd de actuele verdrogingsproblemen in juist deze gebieden, bleken hun zorgen zeer terecht.

Het ideaal van de ingenieurs vóór 1940 was een modern 'welvarend platteland' op basis van standaardisering, intensivering, schaalvergroting en mechanisering van de landbouw. Ironisch genoeg profiteerde sindsdien de plattelandsbevolking zelf minder van deze ontwikkeling. Het aantal banen in de agrarische sector is zeer sterk afgenomen, en ook de overgebleven boerenbedrijven kunnen nauwelijks het hoofd boven water houden in de neerwaartse spiraal van schaalvergroting, lage prijzen en strenge milieunormen. Welke 'landbouwsector' heeft dan precies baat gehad bij het moderne streven naar nut, efficiëntie en export?

De belangrijkste verandering vóór 1940 was het discours, dat pas later door nieuwe technologische ontwikkelingen praktische consequenties kreeg. De mens had sinds de jaren vijftig alle middelen in handen om van Nederland een 'voedselabriek' (p. 384) te maken, maar veroorzaakte en passant een ramp voor natuur en biodiversiteit. Van der Woud laat in zijn boek op een fascinerende manier zien hoe de culturele en discursieve basis werd gelegd voor de revolutie in het Nederlandse landschap, die na 1950 zou inzetten.

Kristian Mennen, Radboud Universiteit